

ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ У ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНЯ

А Представлені інноваційні практики у формуванні пізнавальної самостійності учня, представлена ступінь їхнього розвитку у вітчизняній школі.

Ключові слова: пізнавальна самостійність, інноваційні практики, BYOD-технологія, портфолієне оцінювання, бриколаж, подієве навчання.

Мета навчання дитини полягає в тому, щоби зробити її здатною розвиватися далі без допомоги вчителя.

Елберт Хаббард

Актуальність проблеми. Стрімкий розвиток комп'ютерних технологій на сучасному етапі розвитку суспільства сприяв становленню нової моделі освіти, орієнтованої на входження до світового інформаційно-освітнього простору. Створення комп'ютерних мереж надало людству абсолютно нові способи надання інформації й спілкування – сайти, віртуальні екскурсії та подорожі, блоги, онлайн спільноти для обміну думками й ідеями. Дедалі частіше можна стати учасником онлайн курсів із проблем, що є цікавими для різних категорій споживачів і розраховані на їх автономну роботу та термін навчання.

На тлі бурхливого розвитку комп'ютерних засобів епохи Веб 2.0 традиційні правила залучення до освітнього процесу – ілюстрування, пояснення, слухання, фіксування, написання, повторення, розв'язування і т. д. стають малоефективними. Технічний прогрес вимагає розроблення нових форм і методів навчання та перегляду робочих інструментів педагогічної взаємодії задля активізації розвитку вмінь і навичок самостійного наукового пізнання учня, його самоосвіти та самореалізації в різних видах творчої діяльності.

Мета статті – виявити новітні інструменти педагогічної взаємодії учителів та учнів у розв'язанні проблеми розвитку пізнавальної самостійності учня на сучасному етапі розвитку суспільства та ступінь їхньої адаптації в українській школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування і розвитку пізнавальної самостійності учнів упродовж років не втрачає своєї актуальності. До даного питання у свій час зверталися Ж. Руссо, Я. Коменський, М. Монтень, І. Песталоцці, Л. Толстой, К. Ушинський. Різні аспекти пізнавальної самостійності розкриті у роботах відомих дослідників педагогічної (А. Алексюк, Л. Аристова, А. Ашерів, Ю. Бабанський, Є. Голант, Л. Жарова, І. Лернер, М. Махмутов, П. Підкасистий, В. Пустовойтов, Н. Половнікова) і психологічної (Д. Богоявленський, Л. Виготський, П. Гальперін, І. Зимня, М. Пригін, С. Рубінштейн, Н. Талізіна) науки.

Попри здобутки, що досягнуті в теорії та практиці, проблема розвитку пізнавальної самостійності учня не втрачає актуальності, а в специфічних умовах сучасності потребує переосмислення та корекції, вимагає пошуку інструментів педагогічної взаємодії для навчання учнів жити й діяти у складному і різноманітному світі найоптимальнішим способом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літературних джерел засвідчує різні підходи до трактування пізнавальної самостійності учня, синонімічними до якого є «самостійність», «активність», «пізнавальна активність» тощо. Співвіднесення наведених вище суміжних понять між собою засвідчує родовий характер поняття «активність» і конкретний (видовий) – «самостійність». Утім, поняття «самостійності», як умови продуктивності розумових процесів і властивості розуму, повністю не розкриває специфіки самостійності людини в процесі учіння, коли виявляються особливі риси самостійності школяра, пов'язані зі специфікою його навчальної праці, керованої вчителем.

І. Левіна у пізнавальній самостійності вбачає «якість особистості, яка полягає у прагненні й здатності людини без сторонньої допомоги здобувати нову інформацію з різних джерел, самостійно аналізувати, узагальнювати її та використовувати у нових ситуаціях» [1, с. 6]. За І. Лернером, пізнавальна самостійність – це здатність організовувати та здійснювати власну пізнавальну діяльність відповідно до мети, що виникла або була поставлена, а також наявність потреби у такій діяльності [2]. Н. Половнікова даний феномен розуміє як готовність власними силами просуватися в оволодінні знаннями, пов'язуючи її з розвитком мотиваційної сфери особистості, ціннісного ставлення до світу знань, до самого процесу учіння, здібностей до самостійного набуття знань, оволодіння методами й прийомами самоосвіти, вмінням «добудовувати» нові знання в систему вже засвоєних, що використовуються в практичній діяльності, без постійного керівництва та практичної допомоги ззовні [3].

Реальні цілі нинішньої освіти докорінно відрізняються від цілей попередніх часів. При цьому, цілком очевидно, що не є примусовим навчання школяра в гуртках і студіях різних напрямів; невимушено прочитується позапрограмова література, цікавим є перегляд фільмів і спілкування з друзями. За висловом сучасного американського бізнесмена у сфері інновацій і технологій Дж. Іто, «освіта – те, що люди роблять з вами. Пізнання – те, що ви робите для себе». У контексті сказаного під освітою розуміється обов'язкова навчальна програма, пасивність, зовнішня мотивація до дії. Під пізнавальною самостійністю – активність, інтерес, внутрішня мотивація до дії.

Навчальний процес у загальноосвітній школі спрямований на досягненні основних очікуваних результатів, що в свою чергу накладає особливі вимоги на відбір способів діяльності. Державні освітні стандарти і навчальні програми з низки предметів орієнтують учителя на доволі широкий і диференційований набір технологій: інформаційно-комунікаційні, диференці-

йованого, проблемного, проектного, дослідницького навчання тощо. Окрім того, вчителі часто цікавляться різноманітними новітніми тенденціями, широко представленими в зарубіжних країнах. Зокрема, обговорюються модель навчання Д. Колба, основу якої становить ідея про зв'язок осмислення досвіду, аналізу насущних проблем, засвоєння теорії та її перевірки практикою; так звана спіраль навчання, що базується на засадах педагогіки «емпауерменту» (підсилення), заснованої Пауло Фрейре. Активно використовується переглянута у 2001 р. Андерсоном та Кратволом класична когнітивна таксономія Блума.

Викликає інтерес доповідь учених Відкритого університету Великобританії, яка може слугувати довідником для вчителів і політиків, оскільки присвячена новим формам викладання, навчання, оцінювання в сучасному інформаційному світі. У доповіді представлені нові освітні терміни, теорії і практики. З-поміж останніх виокремлено десять інноваційних трендів, які, на думку британських експертів, у найближчі роки матимуть найзначніший вплив на освіту в світі [5]. Охарактеризуємо окремі з них.

Уклад сучасного життя і розвиток виробництва вимагає від особистості її залучення до освітньої діяльності, спрямованої на неперервне вдосконалення, розширення й оновлення знань. Серед новацій у галузі освіти дедалі частіше розглядають BYOD-технологію (*bring your own devices*), ідея якої полягає у використанні планшетів, смартфонів, ноутбуків, мобільних телефонів – пристроїв, які не надаються державою, але є в особистому користуванні учнів. Учителі вказують на переваги перелічених гаджетів і мобільних додатків до них: постійний доступ до освітніх ресурсів, а отже, можливість демонстрації відеофрагментів, створення умов для організації віртуальних лабораторій тощо; інтерактивний характер спілкування між учнем і вчителем, що впливає на підвищення мотивації учня, врахування індивідуальних особливостей кожного школяра; проведення онлайн-конференції з однолітками. За реалізації BYOD-технології процес навчання продовжується у будь-якому місці і в будь-який час.

Утім, наявність низки проблем – відсутність потрібного матеріального і програмного забезпечення, культури ведення уроку з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, критеріїв оцінювання роботи учнів, унеможливають повсюдне впровадження даної технології на сучасному етапі.

Мотивуючу функцію пізнавальної самостійності учня виконує оцінювання його навчальної діяльності. Важливим є пошук механізмів оцінювання рівня оволодіння учнем знаннями, вміннями, навичками, компетентнісними характеристиками та кваліфікаціями; перехід від оцінки до самооцінки, що дозволяє розвивати в учнів самостійність, наполегливість, відповідальність. У даному контексті доволі поширеною практикою у зарубіжній школі, і слабо адаптованою до реалій вітчизняної, є портфолієне оцінювання (*portfolio assesment*). Зустрічаються й альтернативні назви – «динамічне оцінювання», «портфель індивідуальних навчальних досягнень», «шотландський атестат» (в Англії) тощо.

Існує чимало визначень, що розкривають ті чи інші характеристики портфолієного оцінювання. Їх підсумовування дозволяє портфолієне оцінювання представити як інформацію про досягнення учнів, їх особистісне зростання; цілеспрямований, систематичний

процес збирання та оцінювання учнівських напрацювань для документування прогресу щодо досягнення цілей навчання або з метою демонстрації досягнутих навчальних цілей. Головною метою портфолію є саморефлексія учнів, яка розглядається як передумова підвищення відповідальності, самостійності й участі в процесі оцінювання якості результатів навчання.

Оцінюванню підлягають не тільки досягнення. До портфолієного оцінювання додається пройдений учнем шлях навчання. Учень, крім самих продуктів – власне результатів навчання, дає свою оцінку тому, що йому вдалося, що не вдалося, де знаходиться його «зона найближчого розвитку, повідомляє про свої найближчі навчальні плани, інтереси, цілі. Учень готовий відповісти на всі питання, що виникають, обговорити і захистити свої результати, прояснити в розмові з іншими подальші цілі і способи їх досягнення.

Зарубіжні колеги зауважують, що метою всіх записів у щоденнику (атестаті) є виявлення повної картини особистісних якостей, інтересів, навичок і академічних досягнень. Причому записи в щоденнику (атестаті), як правило, є результатом обговорення успіхів учнів із тьютором. У ньому фіксуються навчальні досягнення (заповнюються і учнем, і вчителем), позначки з оцінкою, відвідуваність уроків, трудові доручення, отримані сертифікати тощо.

Портфолієне оцінювання, як прогресивна методика в зарубіжній школі, не знаходить належного місця у вітчизняній загальноосвітній. У чинних нормативних документах зафіксовані тільки вимоги до предметних (галузевих) компетентностей і відсутні – до особистісного портрету дитини, її ціннісних орієнтацій, соціальних почуттів тощо. Учитель, здебільшого, орієнтується тільки на критерії оцінювання навчальних досягнень і, за потреби, на зміст навчальних програм і програм зовнішнього незалежного оцінювання з предметів.

Мотивація до навчання виникає тоді, коли є в цьому потреба. Зміст навчальних предметів повинен бути адаптованим до майбутніх потреб учнів щодо їхньої соціалізації. Щоб у дитини виник інтерес, її треба здивувати. Без здивування не буде запитання. Без здивування і запитання не буде діалогу. Без запитання, здивування і діалогу не буде пізнавальної самостійності. Зовсім по-іншому поглянути на буденність дозволяє технологія бриколаж. У перекладі з французької термін бриколаж (*від фр. bricolage*) означає «майструвати» або працювати творчо.

Британські експерти характеризують технологію як навчання через імпровізацію із застосуванням підручних матеріалів. Тобто сутність технології, як зазначають дослідники, полягає у непрямому, опосередкованому використанні в навчальному процесі всіляких існуючих предметів і матеріалів для застосування їх у новій якості з навчальною метою. Наприклад, будівництво пісочних замків, використання дерев'яних ложок як музичного інструменту, рольові ігри тощо.

Детальніше вивчення технології наштовхує на думку, що її елементи займають не останнє місце в змісті нових навчальних програм шкільних предметів, але під іншою назвою. Зокрема, навчальними програмами з хімії (2015 р.) для загальноосвітньої школи передбачена реалізація:

– домашнього експерименту з речовинами, які є в побуті. Наприклад, взаємодія харчової соди із соком квашеної капусти чи кефіром; дія на сік буряка лимон-

ного соку, розчину харчової соди, мильного розчину; виготовлення колоїдних розчинів – желе, кисіль тощо; виявлення крохмалю у харчових продуктах;

– навчальних проектів. Зокрема, вирощування кристалів солей, виявлення хімічного складу жувальних гумок тощо.

Поміж іншого із навчальною метою вчителі використовують художні твори, міфи, метафори, продукти харчування, засоби побутової хімії, етикетки й упаковки, інфографіку, рекламу, природні матеріали тощо. Цікавим у даному контексті є досвід учителів Полтавської області (презентований упродовж 2008-2015 рр. під час щорічних регіональних науково-методичних семінарів «Проектна технологія у навчанні хімії»), який стосується досліджень достовірності реклами з погляду хімії, біології, географії тощо – доведення або спростування окремих фактів, які рясніють у мережі, популярних розважальних журналах, на різних рекламних конструкціях (бігбордах, сітілайтах) тощо.

Такі дослідження зовсім не марні, як може видаватися на перший погляд. Аудиторія читачів і споглядачів обчислюється мільйонами, і перевірка інформації, яку величезна кількість людей вважає абсолютно достовірною, допомагає досліднику навчитися «переступати» бар'єри стереотипів масової свідомості. Прикладом таких робіт є дослідження:

– властивостей кока-коли – здатності напою очищати металеві вироби, видаляти накип у чайнику, змивати плями крові, розчиняти жири, вимивати кальцій, зберігати зрізані квіти тощо;

– захисних властивостей зубних паст, що широко рекламуються;

– якості деяких продуктів харчування, дитячих іграшок за їх органолептичними та фізико-хімічними показниками тощо.

Ефективність технології в освітньому процесі пов'язуємо з розвитком функціональної грамотності учнів, когнітивних умінь і, що найважливіше, їх здібностей до самостійної пізнавальної діяльності – практичних дій у самоосвіті, підпорядкованих розв'язанню перспективної, значущої для учня задачі.

Перегляд мети і цінностей школи є актуальним для сьогодення. Але, за влучним висловом І. Підласого, «...колишніх завдань ніхто не скасовує – учити, виховувати, розвивати гармонійно і всебічно необхідно» [3]. Неабиякий виховний і розвивальний потенціал належить подієвій освіті. Принцип подієвості, за джерелом [5], визнано як новацію, яка в найближчий час справить найзначніший вплив на освіту в світі, оскільки учні навчаються і розвиваються краще за умови їх включення у співпрацю з іншими людьми, включаючи однолітків, членів власної сім'ї, найближче оточення. У такому співтоваристві кожен виступає рівноправним

суб'єктом пізнання, залученим до навчального діалогу і партнерства. Серед характеристик подієвого навчання зарубіжні дослідники виділяють такі: створення і переживання учнями й учителями проблемних ситуацій, включеність у різнопланову спільну освітню діяльність, інтерес до «нової» діяльності, розширення зв'язків між учасниками освітнього процесу.

Окресленим вимогам подієвого навчання, на нашу думку, відповідає низка виховних заходів, які проводяться в школі і характеризуються навчально-пізнавальною, творчою або ігровою діяльністю учнів, об'єднані спільною метою, узгодженими методами, функціями і спрямовані на досягнення загального результату навчання – розвиток всебічно розвиненої особистості.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Сьогодення диктує потребу в переосмисленні та корекції проблеми розвитку пізнавальної самостійності учня. Роль пізнавальної самостійності у формуванні особистості широко представлена в сучасній науково-методичній літературі, описана в освітніх нормативних документах. Наразі активно рекламуються освітні тренди у формуванні й розвитку пізнавальної самостійності учнів – критичне мислення, освіта сталого розвитку, сторінтеллінг, бриколаж, перевернутий клас, подієве навчання, портфоліоне оцінювання, навчання через досвід, за допомогою «продуктивних провалів» тощо.

Утім, детальне вивчення цих практик дозволило довести або спростувати їх доцільність у навчально-виховному процесі української школи. З'ясовано, що ефективність упровадження й адаптації низки методик залежить від чинників, з-поміж яких: характер вимог до результату освіти; співвідношення у змісті навчального предмета його фундаментальної і прикладної складових; неоднорідність умов навчання, розмаїтість підходів і змісту навчання в закладах загальної середньої освіти; різний рівень підготовки учнів і вчителів до здійснення інновацій; розвиток комп'ютерно-орієнтованих методичних систем тощо.

Список використаних джерел

1. Левіна, І. Професійна діяльність учителя з формування пізнавальної самостійності підлітків засобами моделювання : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Левіна Ірина – Одеса, 2001. – 20 с.
2. Лернер, И.Я. Дидактические основы формирования познавательной самостоятельности учащихся при изучении гуманитарных дисциплин : дис. ... д-ра пед. наук. – Москва, 1979. – 510 с.
3. Підласий, І. П. Практична педагогіка або три технології : [Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти] / І. П. Підласий. – Київ : Вид. Дім «Слово», 2006 – 616 с.
4. Половникова, Н. А. О теоретических основах воспитания познавательной самостоятельности в обучении школьников / Н. А. Половникова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1986. – 202 с.
5. Sharples, M., Adams, A., Ferguson, R., Gaved, M., McAndrew, P., Rienties, B., Weller, M., & Whitlock, D. (2014). Innovating Pedagogy 2014: Open University Innovation Report 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.openeducationeuropa.eu/sites/default/files/news/Innovating_Pedagogy_2014.pdf

Дата надходження

авторського оригіналу: 10.11.2015

Буйдіна Е. А. Інноваційні практики в формуванні пізнавальної самостійності ученика.

А Представлены инновационные практики в формировании познавательной самостоятельности ученика, представлена степень их развития в отечественной школе.

Ключевые слова: познавательная самостоятельность, инновационные практики, BYOD-технология, портфолийное оценивание, бриколаж, событийное обучения.

Buidina O.O. Innovative practices in the formation of pupil's cognitive independence.

S The article deals with innovative practices in the formation of pupil's cognitive independence, represented by the degree of their development in the domestic school.

Key words: cognitive autonomy, innovative practices, BYOD-technology, portfolio assessment, bricolage, event-based learning.